

KONSUMPCJA ŻYWNOŚCI W POLSCE PO AKCESJI DO UNII EUROPEJSKIEJ. UJĘCIE MAKROEKONOMICZNE

Krystyna Świetlik

Zakład Badań Rynkowych Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej –
Państwowego Instytutu Badawczego w Warszawie
Kierownik zakładu: dr Piotr Szajner

Słowa kluczowe: konsumpcja, żywność, PKB, dochody, ceny żywności, sektor gospodarstw domowych

Key words: consumption, food, GDP, incomes, food prices, households sector

S y n o p s i s. Lata 2004-2015 były dla rynku żywnościowego w Polsce okresem głębokich przemian strukturalnych i koniunkturalnych związanych z globalizacją, dostosowywaniem się do wymagań jednolitego rynku unijnego, przewyżaniem skutków światowego kryzysu finansowo-gospodarczego, rosyjskiego embarga i nienotowanej od 2003 r. deflacji. Efektem tych zjawisk były znaczące zmiany poziomu i struktury konsumpcji. Celem opracowania jest zobrazowanie głównych tendencji w rozwoju konsumpcji dóbr żywnościowych w ujęciu makroekonomicznym. Koncentrując się na podstawowych wyznacznikach rozwoju gospodarczego, takich jak: PKB, zatrudnienie i bezrobocie, dochody ludności, ceny towarów i usług konsumpcyjnych, które w zasadniczy sposób wyznaczają trendy spożycia, omówiono wpływ makroekonomicznych uwarunkowań na kształtowanie się wydatków na żywność w sektorze gospodarstw domowych. Przeprowadzone badania pokazały, że odnotowany w analizowanym okresie wydatny wzrost PKB i dochodów ludności znalazł odzwierciedlenie we wzroście popytu konsumpcyjnego, znacznie jednak większym na towary nieżywnościowe i usługi niż na żywność.

WPROWADZENIE

Konsumpcja z uwagi na powszechność w życiu człowieka jest przedmiotem zainteresowań wielu dyscyplin naukowych, od przyrodniczych, poprzez techniczne, aż do społecznych. Fakt ten rzutuje na terminologię. W literaturze przedmiotu brakuje jednoznacznej interpretacji tego pojęcia [Iwasiński 2014]. W najbardziej syntetycznym ujęciu konsumpcja jest definiowana jako całość działań i zachowań człowieka, zmierzających do zaspokojenia potrzeb przy wykorzystaniu dóbr i usług [Dąbrowska i in. 2013].

W teorii ekonomii konsumpcja jest pojmowana jako proces zaspokojenia potrzeb ludzkich, którego rozwój jest ściśle związany z rozwojem społeczno-gospodarczym. Można ją interpretować w wymiarze makro- i mikroekonomicznym. W kategoriach makroekonomicznych konsumpcję traktuje się jako fazę reprodukcji społecznej, będącą uwieńczeniem całego procesu reprodukcji. Podkreśla się przy tym, że jest ona nie tylko biernym efektem procesów wytwórczych, lecz pełni jednocześnie funkcję ważnego stimulatora wzrostu

gospodarczego i rozwoju społecznego. Konsumpcja i produkcja warunkują się bowiem wzajemnie ogromną siłą sprzężeń zwrotnych. Produkcja stwarza przedmiot konsumpcji, a konsumpcja poprzez zaspokojenie ludzkiej potrzeby nadaje produkowaniu sens. Unicestwienie, fizyczna destrukcja przedmiotów konsumpcji stwarza impuls do ich odtworzenia, a tym samym do rozpoczęcia całego procesu reprodukcji społecznej od nowa [Bywalec, Rudnicki 2002]. W mikroekonomicznym podejściu do konsumpcji zwraca się uwagę na bezpośrednie spożycie dóbr i usług przez indywidualnego konsumenta lub gospodarstwo domowe w określonym momencie. Analizuje się wpływ konsumpcji na zachowania tych podmiotów, przyjmując, że jest ona końcem i początkiem każdej ekonomicznej ich aktywności [Woś i in. 2011]¹. Efektem wzrostu konsumpcji w skali mikro jest wzrost zamożności gospodarstwa domowego, a w skali makro – rozwój gospodarczy.

Rolę konsumpcji w gospodarce podkreślał wybitny polski ekonomista Edward Lipiński, a wyrażona przez niego opinia, że *konsumpcja jest najpotężniejszą siłą wytwórczą współczesności* [Bywalec, Rudnicki 2002, s. 9] znajduje potwierdzenie w obecnej rzeczywistości gospodarczej. We współczesnej, zglobalizowanej gospodarce, kluczową sprawą nie jest wytwarzanie produktów, lecz ich konsumowanie. Powiększający się dynamicznie potencjał produkcyjny i rosnąca podaż dóbr konsumpcyjnych potrzebują nabywcy, akceptującego tę ofertę. Bez dalszego wzrostu konsumpcji nie jest możliwy współczesny rozwój gospodarczy, który stał się swoistym zakładnikiem konsumpcji [Bywalec 2007]. Jak słusznie zauważa Józefa Kramer, w *XXI wieku wzrost gospodarczy nie może istnieć bez dynamicznie rozwijającej się konsumpcji (popytu) we wszystkich krajach o gospodarce rynkowej. Nawet tam, gdzie prawa rynku są ograniczane, globalizm toruje drogę dla jego praw w niemal wszystkich dziedzinach życia społecznego* [Kramer 2011, s. 11].

Związki między konsumpcją a rozwojem społeczno-gospodarczym mają charakter szczególny. Konsumpcja generuje wzrost gospodarczy, lecz jednocześnie jej zmiany są determinowane występującymi zdarzeniami politycznymi, społecznymi i ekonomicznymi związanymi z koniunkturą gospodarczą, które Krystyna Mazurek-Łopacińska nazywa układem uwarunkowań rozwoju konsumpcji [Mazurek-Łopacińska 2003]. Doskonałą egzemplifikacją tych sprzężeń jest rynek produktów żywnościowych.

Analizując strukturę produktu krajowego brutto, nietrudno zauważyć, że dominuje w niej fundusz spożycia, czyli konsumpcja, a w nim na drugiej pozycji plasuje się żywność (po użytkowaniu mieszkania i nośnikach energii). Spożycie żywności jest głównym elementem całej sfery spożycia, ponieważ potrzeby żywnościowe ludności mają charakter podstawowy, a ich zaspokojenie jest wiodącą kwestią w każdych warunkach społeczno-ekonomicznych. Z rachunków narodowych GUS i danych o spożyciu w sektorze gospodarstw domowych wynika, że w 2014 roku² na żywność i napoje bezalkoholowe ludność naszego kraju przeznaczyła 175,6 mld zł, tj. 17% całkowitych dochodów do dyspozycji brutto tego sektora. Udział żywności i napojów bezalkoholowych w spożyciu w sektorze gospodarstw domowych sięgał 17,2%, użytkowania mieszkania i nośników energii – 21,4%, podczas gdy pozostałych grup potrzeb zawierał się w granicach 1-13,1%. Wartość żywności i napojów bezalkoholowych skonsumowanych w sektorze gospodarstw domowych stanowiła 10,2% PKB [GUS 2015a].

¹ Zdaniem Garego S. Beckera, dokładne odróżnienie zachowań ludzkich w kontekście ekonomicznym i pozaekonomicznym nie jest możliwe [Becker 1990].

² Brak danych za 2015 rok. Roczne wskaźniki makroekonomiczne za 2015 rok będą dostępne na początku 2017 roku.

Miejsce konsumpcji żywności w globalnym spożyciu i budżetach gospodarstw domowych oraz pełnione przez nią funkcje gospodarcze i społeczne uzasadniają potrzebę i określają wagę problematyki jej monitorowania. Próby analizowania tendencji rozwojowych spożycia żywności w Polsce i retrospekcyjnego spojrzenia na funkcjonowanie rynku żywnościowego są jednakże trudne, m.in. ze względu na zmienność uwarunkowań spożycia i różną siłę oddziaływania determinant wyznaczających jego wielkość.

Lata 2004-2015 były dla rynku żywnościowego w Polsce okresem głębokich przemian strukturalnych i koniunkturalnych związanych z globalizacją, dostosowywaniem się do wymagań jednolitego rynku unijnego, przewyciężaniem skutków światowego kryzysu finansowo-gospodarczego, a w ostatnich dwóch latach – rosyjskiego embarga i deflacji. Globalizacja z ekonomicznego punktu widzenia jest procesem tworzenia zunifikowanego rynku towarów, usług i czynników produkcji obejmującego wszystkie kraje świata [Misala 2004]. Globalizacja konsumpcji w literaturze przedmiotu jest definiowana jako zjawisko upowszechniania się oferty produktów pochodzącej z rynków światowych, które prowadzi do upodabniania się wzorów spożycia i stylów konsumpcji w skali międzynarodowej [Hanusik, Dudek 2011]. Dla konsumenta globalizacja sprawia, że wiele takich samych produktów jest dostępnych niemal pod każdą szerokością geograficzną. Wynika to z faktu, że w dobie postępującego umiędzynarodowienia gospodarek rynek światowy przestaje być zbiorem rynków narodowych i międzynarodowych, stając się globalnym rynkiem poszczególnych produktów [Oosterveer, Sonnenfeld 2012]. Zjawisko to jest określane mianem makdonaldyzacji³. Badania pokazują, że proces globalizacji prowadzi do upodobniania się polskiej gospodarki do gospodarek krajów rozwiniętych, unifikacji gustów nabywców oraz upowszechniania się modelu konsumpcji z krajów Europy Zachodniej i USA [Włodarczyk 2013a].

Wejście Polski do Unii Europejskiej (UE) 1 maja 2004 roku otworzyło nowy etap w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski i zapoczątkowało proces dostosowywania się polskich gospodarstw domowych do funkcjonowania na europejskim rynku. Członkostwo w UE przyczyniło się do przyspieszenia tempa wzrostu PKB, korzystnych zmian na rynku pracy i wzrostu dochodów ludności. Zjawiska te oraz wdrożenie zasad wspólnego rynku oznaczających swobodny przepływ dóbr, usług, osób i kapitału miały istotne implikacje dla kształtowania się konsumpcji w Polsce. W warunkach dynamicznego rozwoju sieci handlowych, rosnącej podaży towarów z importu, dywersyfikowania oferty podażowej i wzrostu zamożności społeczeństwa, konsument uzyskał nowe możliwości dokonywania najkorzystniejszych, z jego punktu widzenia, wyborów. Podjął próbę dorównania strukturom konsumpcji, charakterystycznym dla najbardziej rozwiniętych krajów, przyjmując europejski standard konsumpcji za punkt odniesienia swoich zachowań [Kieźel 2010, Włodarczyk 2013b].

Globalizacja gwarantująca otwartość gospodarek oraz integracja Polski z UE sprzyjają wyrównywaniu różnic rozwojowych, ale z drugiej strony powodują, że wszelkie załamania na rynku światowym, globalne szoki podażowe i popytowe są szybciej i silniej odczuwane na rynku krajowym. Widocznym tego dowodem były zmiany aktywności polskiej gospodarki w latach 2009-2013 kształtujące się pod wpływem niekorzystnych uwarunkowań zewnętrznych związanych ze światowym kryzysem finansowo-gospodarczym oraz gwałtownym wzrostem cen surowców rolnych i energetycznych. Spowolnienie tempa wzrostu PKB, pogorszenie sytuacji na rynku pracy, utrzymujący się wysoki poziom inflacji i cen żywności nie pozostały bez wpływu na sytuację finansową gospodarstw domowych. Kryzys

³ Teoria ta została sformułowana przez George Ritzer'a [Ritzer 2011, s. 1-13].

skorygował zachowania konsumpcyjne, skłonił gospodarstwa domowe do racjonalizacji wydatków, ograniczenia nadmiernej konsumpcji i przebudowy struktury koszyka zakupów.

Pokryzysowemu ożywieniu polskiej gospodarki w latach 2014-2015 towarzyszyła radykalna zmiana sytuacji podaży-popytowej na krajowym rynku żywnościowym. Wzrost produkcji artykułów rolno-spożywczych w połączeniu z ograniczeniami eksportowymi i spadkiem cen żywności na rynkach światowych doprowadził do nienotowanej od 2003 r. bezwzględnej redukcji cen artykułów żywnościowych. Końcowym efektem tych procesów były znaczące zmiany poziomu i struktury konsumpcji żywności.

Z racji roli pełnionej przez żywność w życiu człowieka i sferę wyżywienia w gospodarce oraz istotnych przeobrażeń krajowego popytu na żywność w Polsce w okresie poakcesyjnym zrodziła się koncepcja artykułu. Jego podstawowym celem jest zobrazowanie kierunków zmian w krajowym spożyciu żywności w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego oraz wskazanie źródeł i dokonanie oceny tych przemian. W artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytania: jak ukształtowały się główne makroekonomiczne uwarunkowania konsumpcji żywności po akcesji Polski do UE, jakie zjawiska po stronie popytu na żywność implikowały poakcesyjne przyspieszenie tempa wzrostu gospodarczego, a jakie jego późniejsze spowolnienie związane z globalną dekoniunkturą oraz jak konsumenci żywności zareagowali na deflację.

Motywytem przewodnim skłaniającym do podjęcia zagadnienia przeobrażeń w szeroko rozumianej i ujmowanej agregatowo konsumpcji żywności w Polsce była chęć dostarczenia rzetelnej wiedzy z tego zakresu, która jest punktem wyjścia i kluczowym argumentem przy tworzeniu strategii zarządzania i strategii marketingowych oraz stanowi ważny czynnik w kształtowaniu polityki społeczno-gospodarczej.

DANE I METODY

Realizacji celu badawczego podporządkowano układ artykułu, który w warstwie metodologicznej łączy elementy rozważań teoretycznych i empirycznych. Punktem wyjścia rozważań jest charakterystyka makroekonomicznych determinant popytu na żywność w Polsce w poakcesyjnym okresie. Koncentrując się na podstawowych wyznacznikach rozwoju gospodarczego, takich jak: PKB, zatrudnienie i bezrobocie, dochody ludności, poziom inflacji oraz cen żywności, które w sposób zasadniczy wyznaczają trendy spożycia, omówiono wpływ tych uwarunkowań na kształtowanie się wydatków sektora gospodarstw domowych na żywność. Zobrazowano także zmiany sprzedaży detalicznej artykułów żywnościowych.

Przedmiotem rozważań jest konsumpcja żywności ujmowana wartościowo, łącznie z napojami bezalkoholowymi, zgodnie z rachunkami narodowymi ESA 2010 i Międzynarodową Klasyfikacją Spożycia Indywidualnego według Celu (COICOP) [Eurostat 2014]. Podmiotem rozważań jest sektor gospodarstw domowych będący jednym z sektorów instytucjonalnych w rachunkach narodowych⁴.

Materiał badawczy stanowiły głównie wtórne dane GUS. Do identyfikacji makroekonomicznych uwarunkowań popytu żywnościowego posłużyły dane z rachunków narodowych

⁴ Zgodnie z Europejskim Systemem Rachunków Narodowych i Regionalnych ESA 2010 sektor gospodarstw domowych obejmuje osoby fizyczne lub grupy osób fizycznych, wspólnie zamieszkujące i wspólnie utrzymujące się, tj. łączące dochody, wydatki i majątek, oraz osoby fizyczne przebywające na stałe w instytucjach zbiorowego zamieszkania (np. mieszkańcy domów pomocy społecznej, placówek opiekuńczo-wychowawczych, klasztorów, więzień), czyli tzw. gospodarstwach zbiorowych [GUS 2015b, s. 45-48, 261-266].

GUS, a do diagnozowania przemian w konsumpcji żywności i analiz segmentacyjnych – dane o spożyciu w sektorze gospodarstw domowych i statystyki sprzedaży detalicznej żywności. W celu scharakteryzowania cenowych determinant popytu posłużono się szacowanymi przez GUS zagregowanymi wskaźnikami cen detalicznych towarów i usług konsumpcyjnych, w tym żywności, o stałej i zmiennej podstawie. Źródłem informacji były także wyniki własnych, wieloaspektowych analiz statystyki rynkowej oraz specjalistyczne, krajowe i zagraniczne publikacje naukowe i popularno-naukowe.

Dla osiągnięcia optymalnych efektów badania zastosowano kilka metod badawczych, w tym m.in. metodę analizy statystycznej i ekonomicznej oraz rozumowań indukcyjnych i dedukcyjnych. Posłużono się metodą analizy opisowej, metodą odwołania do analogii i porównań w czasie oraz heurystyczną (odwołującą się do wiedzy i własnego doświadczenia). Zaobserwowane zjawiska ekonomiczne przedstawiono w formie opisowej i graficznej, za pomocą tabel i wykresów.

Z założenia badania dotyczyły lat 2004-2015. Ponieważ dla niektórych opisywanych obszarów (głównie z rachunków narodowych) najbardziej aktualne dane z systemu statystyki publicznej pochodziły z 2014 roku, brakujące dane za rok 2015 wyrażono szacunkami własnymi. Okres badań został podzielony na trzy podokresy obejmujące lata: 2004-2008, 2009-2013 i 2014-2015. W każdym z nich rokiem bazowym do porównań był rok poprzedzający okres badany. Periodyzacja związana jest z przebiegiem cyklicznych zmian w ogólnej aktywności makroekonomicznej kraju. Za szczególnie ważny uznano rok 2003 – ostatni przed akcesją i stanowiący rok bazowy oraz punkt odniesienia dla lat późniejszych.

WYNIKI

PKB I DOCHODY REALNE LUDNOŚCI

Z rachunków narodowych GUS wynika, że wzrost gospodarczy w Polsce w latach 2004-2015 charakteryzował się znacznym stopniem zmienności, przy czym – co warto podkreślić – w żadnym roku nie odnotował ujemnych wartości. Makroekonomiczne efekty wejścia Polski do UE uwidoczniły się już w 2003 roku, w którym tempo wzrostu PKB wyniosło 3,6%, względem 1,6% w latach 2001-2002. Akcesja przyczyniła się do umocnienia procesów prorozwojowych. W latach 2004-2008 PKB rósł w tempie 5,2% osiągając w końcu tego okresu poziom o 28,8% wyższy w porównaniu z 2003 rokiem. Głównymi czynnikami stymulującymi wzrost gospodarczy były: silna dynamika eksportu, krajowego popytu konsumpcyjnego i inwestycji oraz poprawa światowej kondycji gospodarczej [UKIE 2009]. Szybkemu wzrostowi gospodarczemu towarzyszył wzrost zatrudnienia i spadek stopy rejestrowanego bezrobocia do 9,5% z 20% w 2003 roku. Zjawiska te wznagły presję na wzrost wynagrodzeń. W 2008 roku w porównaniu z 2003 rokiem przeciętne miesięczne wynagrodzenia realne w sektorze przedsiębiorstw zwiększyły się o 20,4%. Istotnymi źródłami dochodów ludności były także dochody z działalności gospodarczej na własny rachunek (poza rolnictwem), z własności i wynajmu, transfery w ramach wspólnej polityki rolnej, transfery zarobków z zagranicy i bankowe kredyty konsumpcyjne [Świetlik 2007]. Z rachunków makroekonomicznych GUS wynika, że w 2008 roku w stosunku do 2003 roku całkowite realne dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych zwiększyły się o 16,7% (tab. 1.).

Tabela 1. Dynamika podstawowych kategorii makroekonomicznych w gospodarce narodowej

Wyszczególnienie	Wielkości w roku			
	2008 (2003 = 100)	2013 (2008 = 100)	2015 (2013 = 100)	2015 (2003 = 100)
PKB	128,8	115,1	107,0	158,6
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie realne brutto w gospodarce narodowej	119,1	107,9	107,5	138,1
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie realne brutto w sektorze przedsiębiorstw ^a	120,4	104,7	108,4	136,6
Przeciętne zatrudnienie w sektorze przedsiębiorstw ^a	114,1	101,9	101,9	118,5
Dochody realne do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych	116,7	110,2	106,1	136,4
Spożycie w sektorze gospodarstw domowych	126,0	110,5	105,8	147,3
Żywność i napoje bezalkoholowe	111,7	94,4	99,8	105,2 ^b

^a w jednostkach o liczbie pracujących powyżej 9 osób; ^b dane za 2015 rok – obliczenia własne.
Źródło: szacunki i obliczenia własne na podstawie danych GUS [GUS 2016a].

Zaburzenia na światowych rynkach finansowych zapoczątkowane w 2008 roku, globalna recesja i kryzys zadłużeniowy części państw Unii Gospodarczej i Walutowej doprowadziły do znacznego osłabienia aktywności gospodarki światowej, co nie pozostało bez wpływu na gospodarkę Polski [NBP 2009]. W latach 2009-2013 średnie tempo wzrostu polskiego PKB obniżyło się do 2,9%. Osłabienie wzrostu gospodarczego i nasilenie negatywnych tendencji na rynku pracy⁵ znalazło odzwierciedlenie w obniżeniu dynamiki wzrostu dochodów ludności. W 2013 roku w porównaniu z 2008 rokiem przeciętne miesięczne wynagrodzenia realne w sektorze przedsiębiorstw zwiększyły się o 4,7%, tj. w stopniu ponadczterokrotnie mniejszym niż w latach 2004-2008. Zmalało tempo wzrostu dochodów osób pracujących na własny rachunek poza rolnictwem oraz rolników indywidualnych. Obniżyła się realna wartość transferów pieniężnych od osób pracujących za granicą oraz kredytów konsumpcyjnych dla gospodarstw domowych [Świetlik 2012]. Na podstawie rachunków narodowych szacuje się, że w 2013 roku w porównaniu z 2008 rokiem wzrost realnych dochodów do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych wyniósł 10,2% względem 16,7% w latach 2004-2008.

W połowie 2013 roku nastąpiło odwrócenie negatywnych trendów w polskiej gospodarce. Niekorzystne oddziaływania globalne (konflikt rosyjsko-ukraiński, napięta sytuacja polityczna w tym rejonie Europy, słabe ożywienie gospodarcze w strefie euro i związane z tym obniżenie popytu na polski eksport, embargo na niektóre polskie towary nałożone przez Rosję i inne państwa) nie osłabiły ogólnej kondycji polskiej gospodarki. W 2014 roku tempo wzrostu polskiego PKB wyniosło 3,3%, a w 2015 roku przyspieszyło do 3,6%. Stabilny wzrost gospodarczy, poprawa sytuacji na rynku pracy [GUS 2016b]⁶ i niska inflacja skutkowały istotnym przyspieszeniem dynamiki wzrostu dochodów realnych ludności. W 2015 roku w porównaniu z 2013 rokiem dochody realne do dyspozycji brutto

⁵ Stopa rejestrowanego bezrobocia wzrosła z 9,5% w 2008 roku do 13,4% w 2013 roku [GUS 2016a].

⁶ Stopa rejestrowanego bezrobocia zmalała z 13,4% w końcu 2013 roku do 9,8% w końcu 2015 roku [GUS 2016b].

sektora gospodarstw domowych zwiększyły się o 6,1%. W 2015 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, wzrost produktu krajowego brutto wyniósł 58,6%, a dochodów realnych sektora gospodarstw domowych – 36,4%.

CENY DETALICZNE ŻYWNOSCI I KOSZTY UTRZYMANIA RODZIN

Wejście Polski do UE w 2004 roku, gwałtowny wzrost cen surowców rolnych i energetycznych na rynkach światowych na przełomie lat 2007/2008 i w 2011 roku silnie stymulowały wzrost cen na polskim rynku żywnościowym. Z analizy szeregów czasowych cen wynika, że w 2013 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, ceny żywności podniosły się o 47,4%. Wysoki ich wzrost (o 22,3%) odnotowano nie tylko w latach 2004-2008, tj. w warunkach ożywienia koniunktury gospodarczej, ale także w latach 2009-2013, tj. w okresie światowego kryzysu finansowo-gospodarczego i obniżenia aktywności polskiej gospodarki (o 20,5%). W latach 2014-2015, w przeciwieństwie do lat wcześniejszych, ceny żywności wykazywały tendencję spadkową (tab. 2.). Zadecydowały o tym głównie czynniki koniunkturalne, związane z krajową produkcją i podażą surowców rolniczych, ograniczenia handlowe z Rosją oraz obniżki cen surowców rolnych i energetycznych na rynkach światowych [Świetlik 2015]. Pod wpływem malejących cen żywności i paliw obniżyły się łączne ceny towarów i usług konsumpcyjnych.

Analizując roczne wskaźniki inflacji oraz cen żywności można zauważyć, że w latach 2004-2013 ceny żywności rosły szybciej niż inflacja. Realne podrożenie żywności oznaczało odwrócenie obserwowanej od 1990 roku tendencji relatywnego jej tanienia [Świetlik 2008]. Spadek cen żywności w latach 2014-2015, głębszy niż spadek cen dóbr konsumpcyjnych ogółem, nie zneutralizował wcześniejszych zmian. Z danych zawartych w tabeli 2. wynika, że w 2015 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, nominalne i realne ceny żywności wzrosły odpowiednio o 43,4 i 9,5%. Bardziej niż żywność podrożały towary i usługi związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii⁷, napoje alkoholowe i

Tabela 2. Wskaźniki cen wybranych towarów i usług konsumpcyjnych

Wyszczególnienie	Wielkości w roku			
	2008 2003 = 100	2013 2008 = 100	2015 2013 = 100	2015 2003 = 100
Towary i usługi konsumpcyjne	114,0	115,9	99,1	131,0
Żywność i napoje bezalkoholowe	121,5	119,9	97,4	141,9
Żywność	122,3	120,5	97,3	143,4
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	117,8	128,7	104,9	159,1
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii łącznie	128,4	129,1	102,1	169,2
Nośniki energii	130,0	131,0	100,2	170,7
Transport	119,1	117,3	89,0	124,4
Paliwa do prywatnych środków transportu	137,8	126,1	83,6	145,2

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS [GUS 2016a].

⁷ W 2015 roku, w stosunku do 2003 roku, gaz dla gospodarstw domowych podrożał o 96,1%, opał o 79,7%, energia elektryczna o 62,3%, a ciepła o 56,5% [GUS 2009, GUS 2016c].

wyroby tytoniowe oraz paliwa do prywatnych środków transportu. Miało to istotne konsekwencje dla kształtowania się popytu na żywność. Koszty utrzymania mieszkania mają charakter wydatków „sztywnych”, a wydatki na paliwa, usługi transportowe, alkohol i tytoń cechuje niska cenowa elastyczność popytu. Realne podrożenie tych dóbr i usług ograniczyło możliwości zwiększenia wydatków gospodarstw domowych na inne grupy potrzeb.

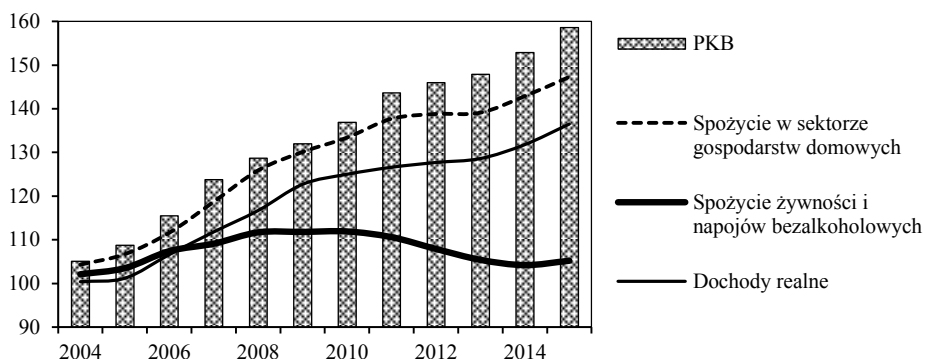
SPOŻYCIE ŻYWNOSCI WEDŁUG RACHUNKÓW NARODOWYCH

Odnotowany w Polsce w okresie poakcesyjnym wydatny wzrost PKB i dochodów realnych ludności znalazł odzwierciedlenie we wzroście popytu konsumpcyjnego, większym jednak na towary i usługi nieżywnościowe niż na żywność (rys. 1., tab. 1.).

Z przeprowadzonych badań wynika, że w 2015 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, całkowite spożycie w sektorze gospodarstw domowych (w cenach stałych) wzrosło o 47,3%, podczas gdy spożycie żywności i napojów bezalkoholowych – o 5,2%, przy dużym zróżnicowaniu skali jego zmian w poszczególnych latach. Zmiany te były skorelowane z tempem wzrostu gospodarczego. Utrzymująca się korzystna koniunktura gospodarcza w latach 2004-2008 spowodowała wzrost popytu konsumpcyjnego o 26% (w stosunku do 2003 r.), w tym popytu na żywność i napoje bezalkoholowe o 11,7%.

Spowolnienie wzrostu gospodarczego w latach 2009-2013 doprowadziło do znacznego osłabienia dynamiki wzrostu konsumpcji indywidualnej oraz bezwzględnej redukcji popytu na żywność. Spożycie żywności, po stabilizacji w pierwszych dwóch latach tego okresu, od 2011 roku zaczęło maleć i w 2013 roku ukształtowało się na poziomie o 5,6% niższym niż w 2008 roku, przy wzroście całkowitej konsumpcji w sektorze gospodarstw domowych o 10,5%. Spadkowi spożycia żywności towarzyszył wzrost konsumpcji wszystkich pozostałych grup towarów i usług konsumpcyjnych (w tym zwłaszcza odzieży i obuwia, towarów i usług związanych ze zdrowiem oraz wyposażeniem mieszkania i prowadzeniem gospodarstwa domowego).

Deflacja na rynku żywnościowym w 2014 roku nie ożywiła popytu na żywność. Dopiero w 2015 roku w wyniku przyspieszenia dynamiki wzrostu dochodów ludności,

Rysunek 1. Dynamika PKB, dochodów realnych do dyspozycji brutto i spożycia w sektorze gospodarstw domowych (w cenach stałych, 2003 = 100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [GUS 2016a].

Tabela 3. Dynamika sprzedaży detalicznej (ceny stałe)

Wyszczególnienie	Wielkości w roku			
	2008	2013	2015	2015
	2003 = 100	2008 = 100	2013 = 100	2003 = 100
Sprzedaż detaliczna ogółem	121,2	105,8	109,5	140,4
Żywność i napoje bezalkoholowe	103,7	94,7	101,8	100,0
Towary nieżywnościowe	132,3	123,4	118,8	194,0
W placówkach gastronomicznych	107,5	106,7	117,6	134,9

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS [GUS 2016a].

obniżenia średniego poziomu cen konsumpcyjnych i pogłębienia spadkowej tendencji cen artykułów żywnościowych wzrosła skłonność gospodarstw domowych do zakupów żywności. Dodatkowo sprzyjały jej niskie tempo wzrostu cen usług bytowych, stabilizacja cen nośników energii oraz znaczący spadek cen paliw do prywatnych środków transportu. Efektem niskiej dynamiki popytu na żywność był spadek udziału żywności i napojów bezalkoholowych w całkowitym spożyciu w sektorze gospodarstw domowych z 21,2% w 2003 roku do 17% w 2015 roku.

Zaobserwowane na podstawie analizy danych makroekonomicznych zmiany w rozwoju spożycia żywności znajdują potwierdzenie w statystykach sprzedaży detalicznej (tab. 3.). Wynika z nich, że w latach 2004-2008 sprzedaż żywności i napojów bezalkoholowych (w cenach stałych) w punktach sprzedaży detalicznej zwiększyła się o 3,7%, natomiast w latach 2009-2013 zmalała o 5,3%. Po niewielkim, około dwuprocentowym wzroście w latach 2014-2015 osiągnęła poziom podobny do notowanego w 2003 roku. Niskiej dynamice sprzedaży żywności w latach 2004-2015 towarzyszył znaczący, prawie dwukrotny wzrost sprzedaży towarów nieżywnościowych (o 94%). Istotnie, bo o około 35% zwiększyła się także sprzedaż w placówkach gastronomicznych.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

W artykule podjęte zostały zagadnienia związków i zależności pomiędzy makroekonomicznym rozwojem a przemianami w szeroko rozumianej i ujmowanej agregatowo sferze konsumpcji żywności w Polsce po wejściu do UE. Rozważania przeprowadzono na płaszczyźnie empirycznej, ukazując realne zmiany w sferze spożycia w latach 2004-2015 w świetle makroekonomicznych uwarunkowań oraz w wymiarze ogólniejszej, teoretycznej refleksji. Wyniki przeprowadzonych analiz upoważniają do następujących konstatacji:

- wysoki wzrost gospodarczy odnotowany w Polsce po akcesji do UE przyczynił się do poprawy sytuacji dochodowej ludności, co miało stymulujący wpływ na rozwój konsumpcji;
- w całym badanym okresie tempo wzrostu spożycia w sektorze gospodarstw domowych było wyższe niż dochodów do dyspozycji tego sektora, co świadczy o wysokiej skłonności polskich gospodarstw domowych do konsumpcji i wskazuje, że oszczędzanie nie stanowi alternatywy dla spożycia;
- w 2015 roku, w porównaniu z 2003 rokiem, przy wzroście całkowitego spożycia w sektorze gospodarstw domowych o 47,3% spożycie żywności i napojów bezalkoholowych zwiększyło się o 5,2%;

- dokonujące się zmiany konsumpcji żywności nie miały jednolitego kierunku i w poszczególnych podokresach wykazywały przeciwstawne tendencje;
- odnotowane zmiany w makrostrukturze wydatków gospodarstw domowych wskazują na rosnącą rangę dóbr nieżywnościowych i usług w realizowanej konsumpcji przy systematycznym zmniejszaniu się znaczenia żywności;
- potwierdzeniem tego są statystyki sprzedaży detalicznej, z których wynika, że niskiej dynamice wzrostu spożycia żywności towarzyszył wydatny wzrost popytu na towary nieżywnościowe i usługi gastronomiczne;
- zjawisk tych nie można tłumaczyć wyłącznie działaniem tzw. prawa Engla, zwłaszcza sytuacji, w której konsumenci ograniczają w wymiarze absolutnym popyt na żywność, jednocześnie znacząco zwiększając zakupy towarów nieżywnościowych;
- szczegółowe badania rynku wskazują, że w okresie kryzysu gospodarczego konsumenci oszczędzali na żywności, żeby zrealizować wydatki „sztywne” i zaspokoić najbardziej pilne pozażywnościowe potrzeby; spadek cen żywności w latach 2014-2015 pozwolił im na zwiększenie nieżywnościowych zakupów, poprawę jakości żywienia i przeznaczenie większych kwot na żywienie poza domem, przy stabilnej ilościowej konsumpcji podstawowych grup żywności; w zachowaniach konsumentów uwidocznił się wyraźnie dochodowy efekt obniżenia cen;
- zaobserwowane zmiany w sferze konsumpcji w Polsce są przejawem konsumpcjonizmu, ale także unowocześniania konsumpcji i upodobniania się polskiego modelu spożycia do struktur realizowanych w rozwiniętych gospodarczo krajach UE [Świątlik 2015];
- utrzymujące się niskie tempo wzrostu spożycia żywności w Polsce w ostatnich latach nie jest obiecującą perspektywą dla rolników i producentów artykułów spożywczych.

LITERATURA

- Becker Garry S., 1990: *Ekonomiczna teoria zachowań ludzkich*, PWN, Warszawa, s. 19.
- Bywalec Czesław, 2007: *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 163-164.
- Bywalec Czesław, Leszek Rudnicki, 2002: *Konsumpcja*, PWE, Warszawa, s. 9, 54-55.
- Dąbrowska Anna, Mirosława Janoś-Kresło, Teresa Słaby, Jolanta Witek, 2013: *Niedobory konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa, s. 7.
- EUROSTAT, 2014: *Classification of Individual Consumption by Purpose*, [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics.explained/index.php/Glossary:Classification_of_individual_consumption_by_purpose\(COICOP\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics.explained/index.php/Glossary:Classification_of_individual_consumption_by_purpose(COICOP)), dostęp 1.08.2016.
- GUS, 2009: *Ceny w gospodarce narodowej w 2008 r.*, Warszawa, s. 72-73.
- GUS, 2015a: *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2015*, Warszawa, s. 698, 727-728.
- GUS, 2015b: *Rachunki narodowe według sektorów i podsektorów instytucjonalnych w latach 2010-2013*, Warszawa, s. 45-48 i 261-266.
- GUS, 2016a: *Roczne wskaźniki makroekonomiczne*, Warszawa, <http://www.stat.gov.pl>, dostęp 2.08.2016.
- GUS, 2016b: *Informacja o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju w 2015 roku*, Warszawa, s. 7.
- GUS, 2016c: *Ceny w gospodarce narodowej w 2015 r.*, Warszawa, s. 42.
- Hanusik Krystyna, Aleksandra Dudek (red.), 2011: *Rynkowe i społeczne efekty konsumpcji*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 17.
- Iwasiński Łukasz, 2014: *Co to znaczy konsumować? Próba definicji pojęcia konsumpcji*, „Konsumpcja i Rozwój”, nr 4(9), s. 21.
- Kieźel Ewa (red.), 2010: *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, PWE, Warszawa, s. 28-31.

- Kramer Józefa, 2011: *Konsumpcja – ewolucja ról i znaczeń*, „Konsumpcja i Rozwój”, nr 1(1), s. 11.
- Mazurek-Lopacińska Krystyna, 2003: *Zachowania nabywców i ich konsekwencje marketingowe*, PWE, Warszawa, s. 15-22.
- Misala Józef, 2004: Lokalizacja działalności gospodarczej w warunkach globalizacji (ujęcie teoretyczne), [w] *Globalizacja od A do Z*, Elżbieta Czarny (red.), NBP, Warszawa, s. 260.
- NBP, 2009: *Polska wobec światowego kryzysu gospodarczego*, Warszawa, s. 4-25.
- Oosterveer Peter, David A. Sonnenfeld, 2012: *Food, Globalization and Sustainability*, Earthscan, London, New York, s. 14-17.
- Ritzer George, 2011: *The McDonaldization of Society 6*, Pine Forge Press, California, s. 1-13.
- Świetlik Krystyna, 2007: *Popyt na żywność w latach 2004-2007*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 3, s. 42-61.
- Świetlik Krystyna, 2008: *Ceny żywności w procesie rynkowych przemian polskiej gospodarki (1994-2004)*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, seria: „Studia i Monografie”, nr 141, s. 162.
- Świetlik Krystyna, 2012: *Wpływ spowolnienia gospodarczego w Polsce w latach 2009-2011 na konsumpcję żywności*, „Handel Wewnętrzny”, nr 4, s. 3-14.
- Świetlik Krystyna (red.), 2015: *Popyt na żywność. Stan i perspektywy*, IERiGŻ, ARR, MRiRW, Warszawa, seria: „Analizy Rynkowe”, nr 16, s. 22-23, 37-38.
- UKIE, 2009: *5 lat Polski w Unii Europejskiej*, Warszawa, s. 34-35.
- Włodarczyk Katarzyna, 2013a: *Obszary globalizacji konsumpcji w Polsce – wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing”, nr 9(58), s. 623.
- Włodarczyk Katarzyna, 2013b: *Rynkowe zachowania polskich konsumentów w dobie globalizacji konsumpcji*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 197-201.
- Woś Jerzy, Joanna Rachocka, Maria Kasperek-Hoppe, 2011: *Zachowania konsumentów – teoria i praktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań, s. 9-10.

Krystyna Świetlik

FOOD CONSUMPTION IN POLAND AFTER EU ACCESSION. A MACROECONOMIC VIEW

Summary

The period 2004-2015 was a time of deep structural and economic transformation for the food market in Poland. It was related to globalisation, adjusting to the requirements of the single EU market, overcoming the consequences of the global financial and economic crisis, the Russian embargo and deflation (not experienced since 2003). The effect of these phenomena was a significant change in the level and structure of consumption. The objective of this paper is to illustrate the main trends in the development of consumption of food products from a macroeconomic viewpoint. The influence of macroeconomic conditions on expenditure and quantitative consumption of food in households is discussed, with particular focus on the basic indicators of economic development such as GDP, employment and unemployment, household income, prices of consumer goods and services, which determine trends of consumption in a fundamental manner. The analyses show that the significant increase in GDP and household income during the period being studied was accompanied by a greater rise in demand for non-food items and services than for food products.

Adres do korespondencji:

Dr hab. Krystyna Świetlik, profesor IERiGŻ-PIB
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy
Zakład Badań Rynkowych
ul. Świętokrzyska 20, 00-002 Warszawa
e-mail: krystyna.swietlik@ierigz.waw.pl